

تخته پاره‌ها؛
درآمدی به فلسفه ارتباطات

مهدی یونسی
محسن بدره

با گفتار اختصاصی پروفسور رابرت تی. کینگ

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تهران ۱۳۹۵

سرنشانه	یوسفی، مهدی ۱۳۶۶-
عنوان و نام پدیدآور	تخته پاره‌ها: درآمدی به فلسفه ارتباطات / مهدی یوسفی و محسن بدره
مشخصات نشر	تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	۲۲۷ ص. ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س م
شابک	۹۷۸ - ۶۰۰ - ۷۶۸۷ - ۴۷ - ۵
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه ص ۲۲۹
موضوع	ارتباطات
شناسه افزوده	بدره، محسن، ۱۳۶۵
شناسه افزوده	پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۴ ۴۹۰/۹ P
رده‌بندی دیویر	۳۰۳/۲
ماره کتابخانه ملی	۴۱۹۶۶۴۴

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
فلسفه، فرهنگ و ارتباطات

تخته پاره‌ها؛

درآمدی به فلسفه ارتباطات

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

نویسندگان: مهدی یوسفی و محسن بدره

طراح جلد و صفحه‌آرا: حسین آذری

ویراستار: لیلا محمدی

نوبت چاپ: اول - تیر ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۵۰ نسخه

قیمت: ۱۶۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۸۷-۴۷-۵

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.

در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی‌عصر^(ع)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

سندوق پستی: ۶۲۷۴-۱۴۱۵۵، تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳، دورنگار: ۸۸۹۳۰۷۶، Email: nashr@ric.ir

اثر حاضر پژوهشی است که با نظارت دکتر علیرضا قائمی‌نیا

در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات انجام شده است.

فهرست مطالب

سخن ناشر / ۹

مقدمه / ۱۱

نثار اختصاصی پروفیسور رابرت تی. کریگ / ۱۵

فصل اول: فلسفه ارتباطات

تعریف فلسفه ارتباطات / ۲۱

تعریف ارتباط: رهیافت منطقی-فلسفی / ۲۳

فلسفه ارتباطات به عنوان فلسفه ضاف / ۲۶

فلسفه ارتباطات به عنوان فرانز برنر / ۳۰

فصل دوم: هویت نظری دانش ارتباطات

دشواری‌های تحلیل هویتی / ۳۹

اهمیت و ضرورت مسائل هویتی / ۴۱

تمامیت‌خواهی علمی؟ / ۴۲

برلسون و انگاره چهار پدر بنیان‌گذار / ۴۴

پاسخ‌ها به برلسون / ۴۸

تاریخ‌پژوهی ارتباطات و جریان غالب / ۵۰

نقدها از دیدگاه راجرز / ۵۲

علم زور؛ تاریخ‌نگاری جریان رقیب / ۵۴

ارتباطات؛ رشته‌ای رو به رشد / ۵۷

کیفیت رشد رشته / ۵۹

تبعات رشد رشته / ۶۱

فصل سوم: رشتگی ارتباطات

ارتباطات به‌عنوان یک میان‌رشته / ۶۶

دیالکتیک میان‌رشتگی و ارتباطات / ۷۲

میان‌رشتگی و فراسوی آن / ۷۳

تبعات میان‌رشتگی ارتباطات / ۷۵

الگوهای میان‌رشتگی ارتباطات / ۷۶

الگوی لیتل جان / ۷۷

دیدگاه مولانا / ۸۲

ارتباطات؛ حوزه‌رشته و فراسوی آن / ۸۳

تاثیر رشتگی ارتباطات / ۸۵

رشته‌های میان‌رشته‌ای اسلامی / ۸۷

دیدگاهی پسامدرن / ۸۸

نظریه رشتگی کریک / ۸۹

مسائل نهادی / ۹۰

فصل چهارم: فرانظریه‌ها و پیش‌فرض‌های نظری

فرانظریه / ۹۸

پیش‌فرض‌های فرانظری / ۱۰۲

بیان فرانظریه‌ها / ۱۰۸

فرانظریه جامعه‌شناختی / ۱۰۹

فرانظریه‌ها در علوم اجتماعی و انسانی / ۱۱۱

فرانظریه اثبات‌گرا / ۱۱۱

فرانظریه پسامدرن / ۱۱۲

فرانظریه واقع‌گرایی انتقادی / ۱۱۴

فرانظریه‌ورزی هرمنوتیک / ۱۱۷

فرانظریه‌ورزی انتقادی / ۱۲۰

فصل پنجم: چشم‌اندازهای فرانظری به ارتباطات

چشم‌اندازهای فرانظری به ارتباطات / ۱۲۶

یافتی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و ایدئولوژیک به نظریه‌های ارتباطات / ۱۲۷

تحلیلی فرانظری از مسائل نظریه ارتباطات / ۱۳۱

کریگ و هفت سنت مطالعه ارتباطات / ۱۳۳

بریفین و سه چشم‌انداز عینی، تفسیری و انتقادی / ۱۳۸

رهیافت عینی به نظریه / ۱۳۸

رهیافت تفسیری به نظریه / ۱۴۳

رهیافت انتقادی به نظریه / ۱۴۴

یک بررسی دیگر از فرانظریه انتقادی / ۱۴۶

چشم‌اندازی آسیایی / ۱۴۸

ابعاد محتوایی، روش‌شناختی، آسیا-مرکز / ۱۵۰

ملاحظات روش‌شناختی پژوهش آسیا-مرکز / ۱۵۱

فصل ششم: انسان‌شناسی فلسفی و ارتباطات

مؤلفه‌های انسان‌شناختی فلاسفه غربی برای فرانظریه‌های ارتباطات / ۱۵۸

میخائیل باختین و ارتباطات گفت‌وگویی / ۱۶۴

انسان‌شناسی فلسفی باختین / ۱۶۶

باختین: زبان و ارتباطات / ۱۶۸

مارتین بوهر و ارتباطات گفت‌وگویی / ۱۷۱

گفت‌وگویی اصیل و رابطه من-تو / ۱۷۲

زمینه گفت‌وگویی ارتباطات اجتماعی / ۱۷۷

معرفی مدل ارتباطی با مبنای گفت‌وگو / ۱۷۸

مدل گفت‌وگویی ارتباط میان فرستنده و گیرنده / ۱۸۱

فصل هفتم: فلسفه اسلامی ارتباطات

- پردازش نظری ارتباطات در سنت‌های فکری اسلامی / ۱۸۷
- فرانزویه‌ورزی اسلامی ارتباطات / ۱۹۴
- پیش‌فرض‌های وجود شناختی / ۱۹۷
- پیش‌فرض‌های انسان شناختی / ۱۹۹
- پیش‌فرض‌های معرفت‌شناختی / ۲۰۶
- فطرت به‌عنوان یک فرانزویه اسلامی ارتباطات / ۲۰۸
- نظریه فطرت و ارتباطات انسانی / ۲۰۸
- مؤلفه‌های انسان‌شناختی نظریه فطرت برای فرانزویه‌های ارتباطات انسانی / ۲۰۸
- عقل فطری و ارتباطات انسانی / ۲۱۰
- عقل و قلب در انسان‌شناسی فطری / ۲۱۲
- قل میان فرهنگی؛ مبتنی بر عقل فطری / ۲۱۳
- تلاشیت فزاری و کرامت در ارتباطات اجتماعی / ۲۱۴
- نتیجه‌گیری / ۲۱۵

ضمایم؛ منبع‌شناسی فلسفه ارتباطات / ۲۲۱

منابع و مأخذ / ۲۲۱

سخن ناشر

بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً، هست هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، مانند جامعه انشای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد و بی‌یوچ و میان تهر آن جامعه، فرهنگ جامعه‌ای وابسته و مرتزق از فرهنگ غرب باشد ناچار دیگر بعد از آن جامعه به جنب مخالف "ریش‌د" می‌کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد. "مخزن"، ج ۱۵: ۱۶.

رشد و توسعه اقتصادی و سیاسی بدن توجّه به ارزش‌های والای فرهنگی می‌تواند موجبات سستی و اعوجاج در اصول اعتقادی و علمی جامعه را فراهم آورد. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با انجام تحقیقات و طرح‌های پژوهشی، نیز برگزاری نشست‌های علمی با اصحاب علم و فرهنگ و ارائه نتایج حاصل در قالب «مراکز پژوهش» یا «کتاب»، تلاش خود را صرف گسترش ارزش‌های اصیل فرهنگی می‌کند.

امید است با بهره‌گیری از توان علمی پژوهشگران، بتوان نام مؤثری در برنامه‌ریزی جامع توسعه کشور برداشت. اثر پیش‌رو، پژوهشی است با عنوان «تخته پاره» دایره‌ای به فلسفه ارتباطات که مهدی یوسفی و محسن بدره با نظارت دکتر علیرضا قائمی‌نیا در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات انجام داده‌اند.

یادآوری می‌شود، مطالب مندرج در کتاب حاضر لزوماً منعکس‌کننده دیدگاه‌های پژوهشگاه

نیست.

فرصت شگفت است به هم چون رسیده‌ایم

تا کی دگر به هم رسد این تخته پاره‌ها

صائب تبریزی (۱۰۰۰-۱۰۸۰ ه.ق)

غوغایی در درون آدمی نهفته است، تخته پاره‌های یک کشتی به نام «انسان»؛ رهسپار مقصدی دور در اقیانوسی بی‌کران؛ ای دریغ در طوفان‌های چندگانگی و چندگونگی، بند بند این کشتی را از هم گسسته و اکنون جز تخته پاره‌هایی از آن، نمانده است؛ تخته پاره‌هایی که بر موج‌های این اقیانوس سرگردانند و گاهی تا نیم این امواج آن‌ها را با هم ملاقات می‌دهد؛ فرصت‌هایی که باید غنیمت شمرد، فرصت‌هایی برای ارتباط

ارتباطات^۱، از شروع اولین اجتماعات بشری گرفته تا دنیای به اطلاع شبکه‌ها، بسیار بیشتر از آنچه که می‌اندیشیم ما را درگیر خود ساخته است. چیزی مانند شبکه‌های ضروری همه جایی دارد و بی‌هیچ‌گونه چالشی روزانه هزاران بار ما از آن استفاده می‌کنیم. در این تعبیر، انسان نمی‌تواند ارتباط برقرار نکند، فلسفه ارتباطات نشان می‌دهد که چگونه امر معمول ارتباط در شکل‌ها و ساحت‌های مختلف خود به قدری مسئله‌انگیز می‌شود که موضوع یکی از جدیدترین و به تعبیر ما جذاب‌ترین دانش‌ورزی‌های بشری قرار می‌گیرد.

دانشی که در معنای مدرن آن در تمامی تغییر و تحولات دست‌کم یک‌صد سال اخیر- و البته در معنای عام آن در تمامی اعصار و قرون- حضوری پررنگ و شگرف دارد، و از یک دید خود زاینده این تغییر و تحولات است: دانش ارتباطات.

«فلسفه ارتباطات» برای ما یک زیرشاخه از دانش گسترده ارتباطات است که به مطالعه «ارتباطات به ماهو ارتباطات» می‌پردازد. به تعبیر دیگر، فلسفه ارتباطات دانش عقلانی مطالعه هر آن چیزی است که درباره ارتباطات پیش‌فرض گرفته شده است (حوزه‌ای بنیادین فقه). خود مفهوم ارتباط از یک سو و زیرشاخه‌ای کمتر پرداخته شده در دانش مدرن ارتباطات از سوی دیگر، این متناقض‌نماها در نگاه اول کمی گیج‌کننده به نظر می‌رسد و شاید نودانه روزانه ارتباطات را از فلسفه ارتباطات و نیز از کتاب ما فاصله دهد؛ اما جذابیت فلسفه ارتباطات برای دانشجویان همین پیچیدگی‌ها و تناقض‌هاست که از رهگذر یک تفکر نظام‌مند و فلسفی جای خود را به روشنگری‌هایی بنیادین می‌دهد که به نوبه خود رهنمون اندیشه‌ورزی‌هایی نو در دانش ارتباطات می‌شود.

سه فصل اول این اثر، به ارتباط به مثابه یک رشته دانشگاهی نظر دارد. به تبع گسترده بودن خود مفهوم ارتباطات، دانش ارتباطات نیز یک ماهیت گسترده و چندپاره در دانش‌ورزی معاصر را نمایندگی می‌کند. این امر مجموعه‌ای از پیش‌فرض‌های بنیادین را پیش می‌کشد که در این کتاب به آن پرداخته شده است: از چه زمانی و تحت کدام شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ارتباطات به منزله یک دانش در دوره مدرن مطرح شد؟ کدام یک از دسته‌بندی‌های علمی «رشته»، «حوزه» و ... به این دانش قابل اطلاق است؟ چه کسانی به عنوان بنیان‌گذاران این رشته تلقی می‌شوند؟ آیا ارتباطات یک میان‌رشته است که ماهیت‌شناسی از سایر علوم اجتماعی همچون جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و ... دارد؟ آیا ارتباطات یک حوزه فکری مستقل و متکی به خود است یا وجود آن وابسته به سایر رشته‌های دانشگاهی است؟ جایگاه دانش ارتباطات در فضای دانشگاهی و دانشوری کنونی به چه نحو است؟ آیا ارتباطات می‌تواند موضوع تأملات فکری عمیق و بنیادین باشد؟

در سه فصلی بعدی بازگشتی دوباره به مفهوم فرانظریه داریم. فصل چهارم

ارتباطات را به منزله یک رشته در بافتار گسترده تر علوم انسانی و اجتماعی می بیند و فرانظریه های عمده علوم انسانی و اجتماعی را، از اثبات گرا گرفته تا پسا مدرن و از هرمنوتیک تا واقع گرایی انتقادی، به بحث می گذارد. این چارچوب تحلیلی در فصل پنجم به خود مفهوم ارتباط محدود شده و فرانظریه ورزی پیرامون ارتباطات را می کاود که با بحث درباره رویکردهای نوظهوری چون آسیامحوری پایان می یابد. موضوع بحث در فصل ششم انسان شناسی فلسفی ارتباطات است که یکی از محورهای اصلی آن ارتباطات گفت و گویی است. آخرین فصل کتاب را هم می توان جمع بندی و نتیجه گیری دانست. هم یک ورودی به حوزه های گسترده از دانش ورزی: اسلام و ارتباطات.

انتخاب عنوان «تخته پاره ها» برای ما نویسندگان نیز به اندازه شما خوانندگان عجیب و غیر معمول به نظر می رسد. «تخته پاره ها»^۱ به همان اندازه که ادبی و زیباست، یک درونمایه دقیق و اساسی برای وسعت شده ارتباطات و یک مفهوم بنیادین در تبیین دیدگاهی فلسفی برای ارتباط می باشد؛ چیزی که به ما از مطالعه فصول کتاب می توان درباره آن قضاوت کرد. در نهایت اینکه «درآمدی بر فلسفه ارتباطات» یک تلاش دانشگاهی متواضعانه برای پرداختن به برخی ابعاد مهم این حوزه می باشد و هیچ ادعای زرگی ندارد. ما صمیمانه مشتاق شنیدن دیدگاه ها، انتقادات و دیدگاه هایی تمامی خوانندگان عزیز برای اصلاح خام دستی ها و اشکالات کتابمان هستیم.^۲ همچنین لازم می دانیم از تمامی اساتید و دانش ورزانی که در پروراندن این سوالات بنیادین و تنظیم آن به صورت کتاب یاری گر ما بودند، تشکر و ستایش اساتید بزرگوار پروفیسور حمید مولانا، دکتر ابراهیم فیاض و نیز همسران عزیزمان که با صبر و استقامت و حوصله در مسیر این پژوهش همراه ما بوده اند، کمال تشکر و قدردانی را داشته باشیم.

مهدی یوسفی

محسن بدره